

Szimbolikus térfoglalási eljárások

A túlságosan is egynemű társadalmi berendezkedés (akár valóságosan központozott berendezkedés, akár csupán az elképzelés szintjén létező) nem kedvez a köztéri emlékművekről szóló tudományos diskurzus kialakulásának. A köztéri emlékműveknek a „népnevelésben” játszott szerepe régióinkban még csak alig száz évnyi múltra tekint vissza, s ez az idő túlságosan kevésnek bizonyult ahhoz, hogy ez a típusú „népnevelési” gyakorlat a szó szoros értelmében véve technológiává váljék, és ily módon szakmai diskurzusokat termeljen. Ahány korszak és ahány politikai konjunktúra, annyi „népnevelési” nekifutási kísérlet. De a szakmai diskurzus elmaradásának más oka is van. Ebben a régióban a társadalmi nyilvánosság jelenségeit elemző tudományágak sosem váltak az éppen uralkodó adminisztratív vagy ideológiai struktúrától annyira függetlenné, hogy a köztéri emlékművek jelenségekörét következetesen és tárgyilagosan vizsgálhatták volna. Ilyen témákra független megrendelő nem jelentkezett, hatalmi berkekből érkező megrendelésekre pedig nem lehetett számítani. Ezzel szemben az adott korszak emlékműveit és emlékműállítási gyakorlatát legitimáló, vagy a korábbi korszak emlékműveit negligáló publicisztika szinte mindig korlátlan módon burjánzott.

Úgy tűnik, hogy ma járható – legalábbis átmenetileg – az az út, amelyet nyugat-német kutatók jártak be a nyolcvanas évektől kezdődően: a köztéri emlékművek működésére vonatkozó kérdések szaktudományos szempontból is föltehetőek, illetve végigbeszélhetőek a „miért” és a „hogyan” területein egyaránt (Póto 1989). Ez a lehetőség részben a társadalomtudomány mai helyzetéből, részben a domináns adminisztratív-ideológiai struktúrák hatalmának korlátozott jellegéből fakad. Az újrafarmálódni kívánó társadalomtudomány – fölismerve ezt a helyzetet – növekvő mértékben válaszolja ki elemzésre a konkrét tér- és időparaméterekkel jellemezhető, korlátozott érvényű pragmatikus válaszokkal/leírásokkal megközelíthető társadalmi jelenségeket. A köztéri szobrok, és általában a társadalmi nyilvánosság eseményeinek vizsgálata jól beleillik ebbe a törekvésbe. Kedvez az ilyen tudományos diskurzusok beindulásának az ideológiai és adminisztratív hatalmi struktúrák többfélesége is: egyelőre nem definiálódik a társadalmi nyilvánosságról való beszélés, illetve a társadalmi nyilvánosságban való

* A tanulmány első megjelenési helye: Antropológiai Műhely 2. 1993.2. 57–85.

megjelenés egyetlen domináns formája. Így a köztéri emlékművekről való tudományos diskurzus kialakulását, az e diskurzus legitimmé tételére irányuló törekvést sem negligálja egyelőre senki. Természetesen nem is támogatja. A tervezett, vagy beindított diskurzus legitimitását a szóbanforgó tudományágnak kell megteremtenie. S ehhez már nem elegendő az, hogy a tudományág a választott területéről érdekességeket soroljon fel. Meg kell alkotnia az értelmezéseket is, s ezekre az értelmezésekre vagy lesz vevő, vagy sem. A tudományos mező már/még nem erős ahhoz, hogy az ilyen interpretációkhoz magátólértetődően társadalmi érvényességet rendeljen, az egyik vagy másik ideológiai irányzathoz (és legitimációs szerkezethez) való közeledés pedig a téma-kezelés szabadságát fenyegeti. Abban, hogy a társadalomtudománynak a társadalmi nyilvánosságról való saját beszélését még mindig képtelen magátólértetődően legitim keretek közé helyezni (ez annyit jelent, hogy az eredmény elkészülhet, kinyomtatódhat, de senkit nem érdekel, „lóg” az üres térben), a társadalomkutatás státusának bizonytalansága fejeződik ki. Nem egyértelmű, hogy a társadalomtudomány beszéde hol, kik előtt, meddig érvényes, s az sem, hogy az épp megfogalmazott tudás mire is jó. Ezért a társadalomkutató rendszerint kritikai elemzésbe menekül. Abba a gyakorlatba, amely a hallgatolagos erkölcsi többlet tartaléka révén (ti. „én, a kutató, kimondom az igazságot”) a státus bizonytalan jellegét úgy-ahogy eltakarja.

A nyilvános tér emlékműveinek jelenségköre tág teret nyújt a nyílt vagy burkolt kritikai beszédre. Szűkebb és tágabb régiókról egyaránt elmondható, hogy az emlékművek születéséhez, életéhez, eltűnéséhez kapcsolódó események bővelkedtek méltán elítélhető, kifigurázható, lekezelhető gesztusokban. Ha például részleteiben megismerjük a budapesti Sztálin-szobor tervezésének, fölállításának, ledöntésének körülményeit (Sinkó 1992), akkor számtalan okot találunk arra, hogy kilépjünk a társadalomkutató szerepköréből, s a kérdésfelvetések keresése helyett a megmosolyogható tények leltározására szorítkozzunk.

A romániai, erdélyi emlékműállítási „történetek” szintén nagyon sok olyan adatot tartalmaznak, amelyek önmagukban is érdeklődésre tarthatnak számot. Úgy véljük azonban, hogy ezeknek az önmagukban is érdekesnek tekinthető „történeteknek” a számbavétele a művelődés- és politikátörténetre tartozik. Az antropológiai megközelítésnek arra kell törekednie, hogy az általa alaposabban megismert emlékműállítási „történetekben” fölfedezze és értelmezze a szóbanforgó társadalom szerveződésének idevágó összetevőit. Tanulmányunkban ezt az utat igyekszünk követni, számolva azzal, hogy munkánk nem lehet több egyfajta bevezetési kísérletnél.

* * *

A romániai magyar társadalomra, s ezen belül a Székelyföld társadalmára irányuló eddigi antropológiai vizsgálódásaink arról győztek meg, hogy a társadalmi nyilvánosság létrehozásának és fenntartásának gyakorlatát a legfontosabb, és a legtöbb hasznos választ ígérő kérdésként kell kezelni (Biró 1993; Biró – Bodó 1993). Jelen tanulmányban a társadalmi nyilvánosság szerveződésének és működésének egy jól körülhatárolható szeletére, a szimbolikus térbeelésre/térfoglalásra nézve fogalmazunk meg megközelítési szempontokat és válaszokat. Az antropológiai kutatásokban a tér egyes részeinek szimbolikus felértékelése, illetve a közös cselekvések, eszmék szimbolikus jellegű térbeli lehorgonyzása át nem ugorható fejezetnek számít. Arra, hogy mindez nemcsak az ún. primitív, hanem a modern társadalmakban is mennyire így van, Leach hívta fel a figyelmet (Hofer 1991). Az első válaszok azonban új kérdéseket is szülnek, s ebben nemcsak az emberről, mint társas lényről való tudományos gondolkodás változása a ludas, hanem az a gazdag empirikus anyag is, amely a Nyugat-Kelet fal leomlásával a kanonikussá vált társadalomtudomány asztalán hirtelen megjelent. Az úgynevezett szocialista társadalom, amely a szó szoros értelmében sem primitív, sem pedig modern nem volt, többek között a szimbolikus térbeelés és térfoglalás jónéhány, értelmezésre váró változatát produkálta. Ezek közül tanulmányunk számára egy olyan szegmentumot választottunk ki, amely térben és időben jól behatárolható társadalmi eseményekben öltött testet: az erdélyi, s ezen belül különösen a székelyföldi, egyazon fizikai térre irányuló kettős – román, illetve magyar – szimbolikus térfoglalási-térbeelési gyakorlatot.

Szimbolikus térbirtoklás és emlékművek a vizsgált régióban

Bár vizsgálatunk elsősorban a Székelyföldre vonatkozik, a jól ismert XX. századi erdélyi történelmi-politikai konstelláció miatt ez a régió nem tárgyalható mindig az úgynevezett Erdély-jelenségtől függetlenül. Az első világháborút lezáró békeszerződés után mind a politikai-közéleti gondolkodásban, mind pedig a szélesebb értelemben felfogott mindennapi élet szintjén gyakran megfogalmazódik a „kié is ez a terület?” kérdése. Ezt a kérdésvetést, illetve annak gyakoriságát és társadalmi súlyát mind román, mind magyar oldalon fölerősítették azok a szándékok, kísérletek és eljárások, amelyek ennek a fizikailag meghatározható térnek a birtoklását szimbolikus eszközökkel vagy szimbolikus eljárásokkal fejezték ki. Ilyen szimbolikus birtoklási hullám mindkét részről több is volt, ugyanakkor igen nagyra tehető az ilyen típusú helyi vagy regionális kiterjedésű események száma. (Mint látni fogjuk, a szimbolikus birtoklás kifejeződésének az emlékműállítás csupán az egyik, s nem is a legfontosabb módja.) Attól függően, hogy az illető terület vagy annak része éppen melyik országhoz tarto-

zott, a nemzeti jelképek használata a nyilvános térben egyik napról a másikra látványosan megváltozott. Hullámszerűen terjedő szimbolikus térfoglalási akciók azonban máskor is történtek. Példaként említhető a negyvenes évek országzászló-állítási hulláma, a magyar nemzetiségi elit és a román hatalom közti 1968-as megegyezést követő emlékház-állítási hullám, vagy a nyolcvanas években az erdélyi városok köztereinek „újra-elfoglalása” román történelmi személyiségek szobrai által.

Az igen látványos, országos jellegű és mindkét oldalon nagy érzelmi hullámokat kavarázó szimbolikus gesztusok mellett azonban több olyan kisebb léptékű, regionális vagy helyi jellegű szimbolikus térfoglalási eljárás is működött, amely a kutató részéről alaposabb vizsgálatot követel. Ezen a szinten ugyanis a tér szimbolikus birtoklása sokkal szélesebb skálán mozog, mint ahogyan azt a nemzetközi nyilvánosságba is bejutó ún. román-magyar „szembenállás” sejtetni enged. Jelen tanulmányban még csak kísérletet sem tehetünk ennek a térfoglalási, térbirtoklási eljárásskálának a jellemzésére, csupán arra vállalkozunk, hogy a két elitréteg (a román, illetve a magyar) térbirtoklási eljárásairól készítsünk mozaikszerű képet. Azt vizsgáljuk, hogy az ugyanarra a fizikai térre irányuló kettős térfoglalási-térbirtoklási gyakorlat milyen eljárások révén ment végbe. Nem áll módunkban részletesen foglalkozni az adminisztratív hatalom térfoglalási eljárásaival, csak annyiban, amennyiben az az elit elképzeléseivel összefonódva jelenik meg. Arra pedig már egyáltalán nem térhetünk ki, hogy a mindennapi élet síkján milyen kisléptékű, de eredményes eljárások működnek a tér szimbolikus beélésére, birtoklására vonatkozóan. Ilyen jellegű kutatásaink eredményeit további tanulmányokban szándékszunk közzétenni.

Az elmúlt évek során igen sok szimbolikus térfoglalási eljárást elemezhetünk részletekbe menően. Ha ezeknek az eljárásoknak a változatait összegyűjtjük, valamint meghatározzuk az egyes praxisok térbeli és időbeli kiterjedését, arra a következtetésre jutunk, hogy ebben a régióban a tér szimbolikus birtoklására irányuló gyakorlat folytonos. Jelenlegi ismereteink birtokában nem tudunk arra a kérdésre válaszolni, hogy egy-egy eljárástípus társadalmi érvényessége általában meddig terjed, de azt bizonyítottan látjuk, hogy a nyilvánosság szférájában mind országos mind regionális vagy lokális dimenzióban, az egyik akció a másikat követi, az egyik még be sem fejeződött, s már kezdődik a másik, miközben az egyes akciók térbeli határai mintegy összeérnek. Hasznos eredményeket nyújtó esettanulmányokat lehetne írni egy-egy akcióról, elemelve a mögötte álló érdekcsoportot, a közéleti és politikai konstellációt, az osztálytársadalmi rituálé rangjára emelt, centrális szerepű szimbolikus foglalási gesztust, az erőforrások mozgatását, a választott eljárás komponenseit. Tanulmányunk megállapításai ilyen elvégzett, de közölhető formába nem öntött elemzésekre támaszkodnak.

Az ebben a régióban tapasztalható folytonos gyakorlat a szimbolikus térfoglalás sokféle konkretizációját eredményezte. A birtoklás jelei (az eljárások konkretizációi) közül ebben a régióban kiemelten fontosnak mutatkoznak a következők: nemzeti jelképek használata, a szimbolikus súlyú közéleti beszéd (hely, időpont, sorrend, hangnem, téma stb.), középületek birtoklása, templomépítés, új építkezések beindítása és azok megszentelése, középületek, iskolák, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések; a hadsereg és a rendőrség elhelyezési, megjelenési módozatai; területek és helyek átépítése stb. Ezek az empirikusan rögzíthető formák – akár román, akár magyar oldalról alakulnak ki – végeredményben alig néhány, jól körvonalazható eljárás révén születnek meg. E tanulmány keretében a továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy ezeket az alapvetőnek tekintett eljárásokat bemutassuk és értelmezzük. Terepmunkánk során azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált régióban az egy területre irányuló erőteljes, kettős térfoglalási igyekezet okán a szimbolikus térfoglalást hordozó eljárások egyértelmű, karakterisztikus formában mutatkoznak meg, s ez a helyzet a közösségi magatartások iránt érdeklődő antropológus számára kétségtelenül előnyt jelent. Tanulmányunk célkitűzése nem kívánta meg, hogy a román, illetve a magyar elit térfoglalási gyakorlatát elkülönítve vizsgáljuk, bár az egy-egy adott időintervallumban jelentkező aszimmetria (hol a magyar, hol a román szimbolikus térfoglalási gyakorlat kerül helyzeti előnybe) kétségkívül érdekes politológiai következtetésekhez vezethet. Ezzel azonban már túllépnénk választott témánk kereteit. Ez az aszimmetria 1989 után többnyire fölszámolódott. Ma mindkét elit térkijelölési igyekezete mögött egész nemzet és államhatalom áll, ez a paritásos helyzet azonban tapasztalataink szerint nem változtatta meg a korábban alkalmazott eljárások természetét, csak fokozta alkalmazásuk gyakoriságát. Mielőtt rátérnénk az egyes eljárások részletes bemutatására, röviden érintenünk kell néhány olyan problémát, amelyek most kimondottan az emlékműállítás szemszögéből jellemzik a vizsgált régiót.

A transzilvanizmus ideológiájának több évtizedes továbbgyűrűzései, az 1968-as megegyezést követő magyar emlékműállítási hullám, illetve az 1989 utáni évek szoborállítási igyekezete egyértelműen mutatja, hogy a romániai magyar elit számára a szimbolikus térbirtoklási formák közül az emlékműállítás a legfontosabb (a mindennapi élet szempontjából viszont korántsem a legfontosabb). Ugyanez mondható el a régióban élő román elittről, azzal a különbséggel, hogy a térfoglalási igyekezet más időintervallumokban futotta ki magát. Az elit (a továbbiakban mindkét elittről szó van, ha csak nem történik valamelyikre külön utalás) szimbolikus térfoglalási igénye ma is jelentős (például a több mint száz romániai magyar alapítványnak több mint fele szoborállítást

tervez a közeljövőben), s ez megmagyarázható azzal, hogy az elit szoborállítási igyekezetét korábban a társadalmi konstelláció, az uralkodó hatalom vagy éppen a másik elit mindig visszafogta, korlátok közé szorította. Ebben a régióban az elmúlt évtizedekben az elit igényeihez, elképzeléseihez mérten kevés szimbolikus térfoglalás történt szobrok és emlékművek állítása révén. Díszítő szobor eleve nagyon kevés van, falvakban egyáltalán nincs, kisvárosokban alig egy vagy kettő. Emlékmű már ennél több van, de ezek két típusából az emlékmegőrző alkotások száma sokkal nagyobb, mint a politikai emlékművéké. Kimondottan politikai emlékműveket ebben a régióban csak az államhatalom állított, s az sem sokat, ezért nem véletlen, hogy szoboreltávolítási akciók sem történtek úgynevezett „népakarat” közvetlen részvételével.

E fenti általános jellemzést két mozzanat kiemelésével kell kiegészítenünk, amelyek mintegy kontextusba helyezik a későbbiekben tárgyalandó térbirtoklási eljárásokat.

a.

Az államhatalom ebben a régióban szintén az emlékmegőrző alkotásokra helyezte a nagyobb hangsúlyt (háborús emlékművek, a kulturális élet neves személyiségeinek emlékművei stb.). Ezek létrehozása és működtetési módja alapvetően eltér az elit által létrehozott emlékművekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlattól. Az államhatalom kampányszerűen, nagy befektetéssel állít emlékműveket, rendszerint egy időintervallumon belül többet is, több helyen, azonos formai jegyeket követve. Ugyanakkor a hatalom igyekszik ezekhez az emlékművekhez magas fokon ritualizált, periodikusan ismétlődő társadalmi használatot rendelni. Ezek a ceremóniák hivatalos jellegűek, a lakoságnak csak a statiszta szerepe jut, rövid ideig tartanak, és rendszerint egyik napról a másikra elfelejtődnek, kiesnek a kollektív emlékezetből. Sőt, maga a társadalmi használat ceremóniája is elmaradhat akár egyik évről a másikra is, majd újra mozgósítható. Ugyanakkor fontos kiemelni azt, hogy az emlékmű beavatkozást jelent egy már megszervezett, beélt hely életébe, a társadalmi használat ceremóniája pedig a helyi életvitel megszokott rendjébe avatkozik bele. Ezért mind az emlékmű, mind pedig a használat ceremóniája az adott lokális társadalom szemében idegen marad.

Az országos vagy regionális elit emlékműállítási gyakorlata térben és időben nagyobb kiterjedésű. Hosszas előkészítés és ugyancsak hosszas utólagos értékelés követi. A szimbolikus térbirtoklási gesztus igyekszik idomulni a kiválasztott helyhez, a megcélzott közösséghez, s a kapcsolódási pontokat az elit határozottan meg is fogalmazza. Az ilyen emlékmű sokkal hihetőbben a „mienk”, mint amit a központi hatalom állít. A társadalmi használat tekintetében a periodikus használat helyett az elit a kultuszteremtési gyakorlatot szorgalmazza, mégpedig oly módon, hogy az emlékmű

használata valamiféle elképzelt munkamegosztás révén folyamatos legyen. Ugyanakkor az elit rendszerint megpróbálkozik azzal is, hogy az emlékműhöz való viszonyulást legalább kis mértékben az egyéni életvezetés részévé tegye.

A vizsgált régióban a kétféle gyakorlat rendkívül élesen elválnak egymástól, mindenekelőtt a mindenkori központi hatalom megjelenési módjaitól való határozott távolmaradási igyekezet miatt. A kétféle gyakorlat között annál nagyobb a távolság, minél kisebb kiterjedésű az elit éppen soron lévő szimbolikus térfoglalási elképzelése. Mindezen különbségek okán az elit emlékműállítási gyakorlata a központi hataloméhoz képest igen nagy előnyben van, már ami a szélesebb társadalom egyetértésének megszerzését illeti. Ez az előny lehetővé teszi az elit számára azt, hogy saját szoborállítási gyakorlatának pragmatikai komponenseivel tetszés szerint manőverezzen, saját térfoglalási igyekezetének vagy munkájának elképzelési szerinti kontextust teremtsen. Ez a „szabadság” (amelyet akár kitöltetlen csekknek is nevezhetnénk) olyan következményekkel jár, amelyek – véleményünk szerint – a szimbolikus térfoglalás egy sajátos változatához vezetnek (lásd erről bővebben a befejező részt).

b.

A vizsgált régió e századi történetében négy nagyobb emlékműállítási kampány különítődik el. Az első a falvakat érintette, és az első világháborúban elesett katonáknak állított emléket, rendszerint templomudvaron, kőkereszt vagy oszlop formájában. Ezekre rávésték az illető falu háborús halottainak nevét. Csak az emlékművek igen kis része vált később az intenzív kettős térfoglalási gyakorlat részévé: azok, amelyek nyilvános térben állítottak fel (például a település főterén), vagy amelyek körül a tér az utólagos átrendezés miatt nyilvánossá vált. Térbeli súlyuk megváltozása okán alkalmasnak mutatkoztak például a magyar részről induló szimbolikus térbirtoklási gesztusok hordozására, más esetekben az állami adminisztráció terveit keresztettkék, s lebontásuk vagy áthelyezésük nyomán tettek szert térbirtoklást kifejező szimbolikus jelentésre. Néhány kis, magyar lakosságú faluban 1989 után ezek az emlékművek váltak – más emlékmű híján – centrális, a magyarsághoz való tartozást kifejező-hordozó szimbólumokká. Összességükben viszont ezeknek az emlékműveknek az utólagos közéleti szerepe, térbirtoklást kifejező szerepköre nem tekinthető jelentősnek.

A második jelentős szoborállítási hullámot a magyar állam kezdeményezte az észak-erdélyi településeken. A negyvenes években épített, országzászlót hordozó emlékművek állításuk időpontjában, a semlegesítésükre törekvő későbbi évtizedben, valamint 1989 után egyaránt jelentős szimbolikus térbirtoklást kifejező funkciót töltöttek be (Biró – Oláh 1993).

Igen komplex jelenség a harmadik emlékműállítási hullám, amely a hatvanas évek végétől datálható, és több mint húsz éven át tartott. A hatvanas évek második felében jelentkezik mind magyar, mind román vonatkozásban az az elit, amely a mozgalmi idők lezárultával az országos és regionális szellemi-kulturális szféra építésében látja az identitásépítés járható útját. Szocialista útnak nevezi ugyan, de a „szocialista” helyett sokkal telítettebb az új szellemi-kulturális szféra megteremtéséhez kapcsolódó mozzanatok jelentése.

Ez az időszak nemzedékváltás és mentalitásváltás egyidőben. A most jelentkező új elit szellemi-kulturális alapú öndefiníciós folyamata nyilvánvalóan lokalizálási lehetőségeket keres és teremt. Ahogy a kommunista állami adminisztráció a területi újrafelosztás és az iparosítás révén újratagolja az országot, úgy az önállóságra törekvő elit is újratagolási munkába kezd. Ő azonban a szellemi-kulturális szférát tagolja újra. Nevek, életművek definiálódnak újra a kulturális örökségből, és minden újradefiniált név, életmű térbeli elhelyezést nyer. Az emlékműállítás folyamatában szobrok és emlékházak sora jelzi ezt az újratagolást. Az erdélyi/székelyföldi régió kulturális újratagolását, a helyek kiválasztását és rituális keretben történő fölavatását a kommunista vezetés és a magyar elit megegyezése előzi meg (1968). Az eredmény: a magyarok lakta vidékeken a magyar elitnek a szimbolikus térfoglalásban prioritása van. A székelyföldi román elit (amely igazán csak az iparosítás során erősödik meg) a nyolcvanas évektől kezdődően fedezi fel a helyi hagyományt, és indítja el térfoglalási kísérleteit. A központi hatalom politikai emlékművet egyik félnek sem engedélyez, legfeljebb „felesben”, amelynek legjobb példája a csíkszeredai Petőfi-Balcescu szoborpáros. Ezért elszaporodtak az emlékműmegőrző emlékművek, amelyek magyar oldalon viszonylag hamar átpolitizálódtak, mindenekelőtt a nyilvános beszéd, a feljűk irányított zárandoklási gyakorlat, valamint az iskolai oktatás révén (minderről lásd a térbirtoklási eljárásokról szóló elemzést). Az ugyanabban a régióban később készült román emlékművek az átpolitizálódás és az etnicizálódás sorsára jutottak, csak – időhiány miatt – kisebb mértékben.

(Ezen a ponton, bár zárójelben, utalnunk kell az ugyanebben az időszakban zajló szocialista térfoglalási, térbirtoklási gyakorlatról. A szocializmus építésének szimbolikus térbeli reprezentációja ebben a régióban nem műemlékek és szobrok révén történt, hanem elsősorban a nyilvános tér át- és beépítése által. Mégis meg kell itt említenünk, mert e régió magyar lakossága ezekben az ideologikus töltésű térelemekben elsősorban nem a szocializmust vélte felfedezni, hanem az ún. „román” térfoglalás kifejeződéseit. Ilymódon – legalábbis részben – a helyi és regionális román elit tevékenységéhez kapcsolta. Ugyanakkor a helyi és regionális magyar elit is hasonló értelme-

zést alkotott ezekről a szimbolikus elemekről, vagyis a szocializmus helyi jelképeit az etnicitás jegyeivel értelmezte, s ellenükben szimbolikus ellen-tér foglaltakot szorgalmazott.)

A negyedik nagy emlékműállítási hullám 1989-ben kezdődött, és ma is tart. Nemcsak új szobrok állítását jelenti ez, hanem a régiek leporolását és újraértelmezését is. Látszólag mindkét elit szabadkezet kapott szimbolikus térfoglalási igényei kiélésére, amennyiben ezek az igények nem mutatkoztak túlságosan tág hatósugarúaknak, és ha ilyekeztek megmaradni egy helység, egy kistáj szintjén. Ugyanakkor a mai térfoglalási, térbirtoklási ilyekezett az állami adminisztráció részéről közvetlen vagy közvetett támogatást élvez. A mai jelenségek azt mutatják, hogy ebben a régióban az egyazon fizikai térre irányuló kettős szimbolikus térfoglalás társadalmi játéka még csak most van kibontakozóban. Terv, felkérés, elképzelés, már beindított eljárás igen sok van. Először történik meg ezen a vidéken, hogy falvakban, iskolák udvarán is szobrok állítódnak. Ezek közelebbi életútját szándékaink szerint szintén követni fogjuk, mint ahogy a körük épülő legitimációs gyakorlatot is. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy amennyiben a közvetett kettős támogatási rendszer hosszabb ideig érvényben marad, a két elit emlékművek révén történő szimbolikus térbirtoklási eljárásaiban lényeges módosulások is bekövetkeznek a közeljövőben. E tanulmány keretében azonban csupán azokra az eljárásokra figyelünk, amelyek ma, illetve a korábbi szoborállítási hullámokban sikeresnek mutatkoztak, s amelyek gyakorlása révén az elit a tér szimbolikus birtoklását kivitelezhetőnek, vagy egyenesen megoldottnak véli.

A régió térbirtoklási eljárásainak általános jellemzése

Az előzőekben már utaltunk arra, hogy az egy területre irányuló kettős szimbolikus térfoglalás empirikusan rögzíthető konkretizációi sokfélék. Az egyenruha szervezett megjelenésétől a ritualizálódott tömegdemonstrációig, az intézményi névváltoztatástól a szellemi elődöt formázó szoborig ebben a régióban a térbirtoklás kifejeződéseinek skálája igen széles. A régió két elitjének néhol egymásra hangolt, néhol egymás ellenében végzett térfoglalási, térbirtoklási tevékenysége uralja a társadalmi nyilvánosság jelentős részét. A több évtizede tartó, intenzív térbirtoklási ilyekezett nem mindig rendelkezett a maihoz hasonló szabad kifutási lehetőségekkel, a korlátok közé szorítás vagy az időszakonkénti tiltás azonban soha nem szüntette meg a tervezést, az álmodozást, sőt egyenesen intenzívebbé tette a szimbolikus térfoglalásnak a „fehér asztalok” mellett folytatott mentális játékát. Ez a folyamatosan fennálló rákészség, a kampányszerűen felbukkanó saját, illetve idegen térfoglalási gyakorlat mintegy kikristályosította azokat az eljárásokat, amelyeket az elit ebben a régióban a leghatékonyabb

térfoglalási, térbirtoklási módozatoknak tartott. Ezek az eljárások tulajdonképpen ritualizálódott cselekvéssorok, amelyek a maguk során kialakítják, fenntartják (éltetik), és a nemzeti/nemzetiségi nyilvánosság szintjén legitimálják a szimbolikus térfoglalásokat.

Az eljárások ritualizáltaknak tekinthetők a bennük lévő cselekvések rendje, helyhez kötöttsége, időbeli szabályozottsága, valamint a cselekvések közösségi jellege folytán. A cselekvéssor három fő komponenséhez pontosan rögzíthető funkciók társulnak. A szimbolikus térfoglalás kialakításának, létrehozásának funkciója a rögzítés, a kiválasztott hely végleges megjelölése. A fenntartás, a működtetés műveleteinek funkciója a megjelölt helyhez való közösségi jellegű viszonyulások kanonizálása. Végül pedig a nemzeti/nemzetiségi nyilvánosságban zajló interpretációs műveletek funkciója az, hogy legitimálja magát az egész ritualizált cselekvéssort, s mintegy védőburkot vonva a szimbolikus megjelölt hely köré, ne csak biztosítsa, hanem egyenesen túlbiztosítsa annak létezését.

A ritualizált cselekvéssornak ez a három komponense, illetve a három komponenshez hozzárendelhető funkciók azonban csak modellszerűen mutatják meg az ebben a régióban zajló szimbolikus térfoglalási gyakorlatot. Amint azt később látni fogjuk, a szimbolikus elfoglalt és beélt helyek a rájuk irányuló interpretációs gyakorlatban hálózattá állnak össze, a szellemi kulturális szférában egy külön síkot alkotnak. Nem véletlen, hogy a kijelölt hely átváltozása rítusszerű, hiszen a hely az egyik stádiumból (köznapi hely) a másik stádiumba (szakrális hely) jut át, mégpedig közösségi cselekvések révén. A modellben jelzett három aspektus (kialakítás, fenntartás/működtetés, értelmezés) szerkezetében megfelel a Van Gennep által kidolgozott modellnek, a minden lényeges átmeneti rítusra jellemző aspektus-kompozíciónak (Gennep 1960). A kialakítás tulajdonképpen a köznapi világtól való elválasztás cselekvéseit foglalja magába (rites of separation), a fenntartás/működtetés a megcélzott stádiumba való átmenet lépcsőfokait jelenti (rites of transition), a kerek egész képet formáló interpretációs praxis pedig a megcélzott stádiumba való teljes integrálást végzi el (rites of incorporation). Ha az egyes térfoglalási eseményeket nézzük, akkor esetenként nagy eltéréseket találunk egyik vagy másik aspektus előnyére vagy rovására, attól függően, hogy az adott közéleti-politikai kontextus (ennek szerepéről lásd a következő oldalakat) a cselekvéssor három elemcsoportja közül melyiknek kedvez, vagy melyik lefutását akadályozza meg.

A Van Gennep féle modell és az általunk vázolt modell formális megfelelése mellett azonban utalnunk kell egy fontosnak tűnő mozzanatra (ennek a mozzanatnak a következményeit a tanulmány befejező részében vesszük majd számba). Ez pedig a következő: modellünk harmadik aspektusának (a cselekvéssor interpretációs kompo-

nensének) van egy szokatlan jellemzője. Eltérően az antropológiai szakirodalomban sokszor leírt változatoktól, a legitimáló-bekebelező aspektust hordozó cselekvések mennyisége, társadalmi súlya a másik két aspektushoz viszonyítva rendkívül nagy, ugyanakkor két, egymástól jól elkülöníthető szférára bomlik. E két szféra közül közvetlen módon csak az egyikben történik meg a kijelölt helynek az új pozícióba való integrálása, a másik szféra a konkrét rituális cselekvéssoron túlmutató legitimációs praxist hordozza. Vagyis olyan gyakorlatot jelent, amely már nem közvetlenül a kijelölt elemre irányul, hanem a cselekvéssor egészére, nem az elem új helyét szentesíti, hanem a rituális cselekvéssor egészének legitimálásával és csak azzal foglalkozik. Az interpretációs cselekvéseknek ez a kívülálló, rálátó, beburkoló csoportja a vizsgált régióban legalább olyan erős, mint a ritualizált cselekvéssor többi része együttvéve. Ugyanakkor fontosnak tartjuk kiemelni, hogy ez az erőteljes beburkoló jellegű legitimációs cselekvéssor a rituális cselekvéssortól egyáltalán nem különül el, sőt mélyen beépül annak harmadik komponensébe (rites of incorporation). Ezért mondhatjuk azt, hogy a harmadik komponenshez tartozó cselekvéseknek a vizsgált esetekben két, egymástól elkülöníthető szférája van. Ez a jelenség terveink szerint külön vizsgálat tárgyát fogja képezni, idevágó ismereteink és értelmezéseink egy részét tanulmányunk zárórészében foglaljuk össze.

* * *

A modellszerűen ismertetett eljárások működésének hogyanját azok a jellemzők adják meg, amelyek ebben a régióban az eljárások aktuális környezetét alkotva a modellt „élővé” teszik. Az egyes szimbolikus térfoglalási gyakorlatok elemzése nyomán a vizsgált régióban az alábbi lényegesnek tűnő kontextuális jellemzőket rögzítettük.

a.

Az eljárások empirikusan nem figyelhetőek meg abban a formában, ahogyan az elit elgondolja és megéli őket. A kialakítási fázisnak sok olyan eleme van (tervezés, megszervezés, a forgatókönyv elképzelése, átbeszélési helyzetek stb.), amely a későbbiek során nem kerül bele a szimbolikus térfoglalásba mint produktumba, de amelyet az elit – intenzív mentális „társadalmi játék” révén – a térfoglalási eljáráshoz és a kész produktumhoz tartozóként él meg. Ilyen empirikusan nem rögzíthető, de mentális síkon fontos szerepet játszó kompozíciós elemek különösen az interpretációs fázisban jelentkeznek nagy számban. A ritualizált cselekvéssorok tehát valójában sokkal többek, mint amennyinek látszanak, s ez arra utal, hogy fölépítésük, szerepkörük jóval

sokszínűbb és gazdagabb annál, mint amit a külső megfigyelő rögzíthet. A szimbolikus térfoglalási rítusnak vannak olyan mentális síkon maradó komponensei is, amelyeket a legitímálási és túlbiztosítási funkciót betöltő interpretációs gyakorlat, mint „objektív létezőt” kezel. (Leegyszerűsítve a dolgot: az elit úgy tesz, mintha a kiépített szimbolikus hely olyan lenne és úgy működne, ahogyan ő azt elképzei.) Az interpretációs cselekvéssornak az egész rituális cselekvéssorra irányuló aspektusai folytán a „kép” a ténylegesen létrehozott konstrukció helyére lép, s majd később ez a „kép” kerül bele a tankönyvekbe, a szépirodalmi szövegekbe (lásd: poémák Mikes Kelemenről, Kőrösi Csoma Sándorról stb, stb.).

b.

Mivel a ritualizált térbirtoklások csak mentális síkon teljeseek, egy-egy konkrét térfoglalás esetében az eljárások keveredhetnek, s keveredésük aránya időben változó lehet. Mindig van egy domináns eljárás, amely a szóbanforgó térbirtoklás mikéntjét meghatározza. Azonban a jelentős cezúraként jelentkező társadalmi változások a domináns eljárást is kicserélhetik, helyét más eljárás veheti át.

c.

A modellszerűen bemutatott eljárások aktualizációi ebben a régióban erőteljesen kontextusfüggők. A rituális cselekvéssor lefutásához – a komplexitásból és a hosszabb időtartamból következően – sokféle tartozékra van szükség. Így például megfelelő földrajzi helyre, időpontra, apropóként használható hagyományelemre, szimbólumokra, tárgyi kellékekre, közönségre, társadalmi nyilvánosságra, pénzre, kapcsolatrendszerre, s nem utolsósorban a nemzeti/nemzetiségi elit nevében cselekvő, önmagát „morális közösségként” felmutató kis elitcsoport fellépésére (ez a csoport néhány nagyobb névből, plusz a helyi elitből verbuválódik). Csak az utóbbi három évre jellemző az, hogy az elit szabadon választhatja meg (illetve: kompetenciája alapján szedegetheti össze) a szükséges komponensek megfelelőnek ítélt vagy számára elérhető darabjait. A korábbi évtizedekben az éppen soros államhatalom, vagy éppen az időnként ellenfélként tételeződő másik elit tartotta kézben a szükséges eszközöket vagy a kiválasztás feletti döntés jogát. Ezért szinte minden térfoglalási esemény tudatosan vagy öntudatlanul kötött alku eredménye (is) volt. A térfoglalás számára választott időpont közéleti-politikai erőviszonyai erőteljesen meghatározták a választott térbirtoklási, térfoglalási alapmodell realizálódását. Túlságosan leegyszerűsítő lenne a kérdést arra szűkíteni, hogy egyfelől mit is akart az elit, másfelől pedig mit is engedett meg a hatalom és/vagy a másik elit. Inkább arról van szó, hogy adott esetben milyen szimbo-

likus térfoglalási kísérletet generált az éppen létező alkuviszony. Ebben a tudatos alkukötés csupán az egyik elem, s legalább annyira meghatározó komponens az a döntéssor, amelyet a térfoglalásban érdekelt elit az erőviszonyok ösztönös érzékelésére alapozva spontán módon meghozott.

A régióra jellemző térfoglalási/térbirtoklási eljárások

Az eljárások általános modelljének, illetve az e régióra jellemző konkretizálódási jellemzőknek a bemutatása után rátérünk a domináns eljárások elemzésére. A bemutatás sorrendjével, illetve a bemutatások esetenként változó terjedelmével nem kívánunk valamiféle rangsorra utalni. Az egyes eljárások értelmezése közben, ha kismértékben is, de sort kerítünk súlyozásukra, valamint etnikai megoszlásuk jelzésére.

1. Alternatív mikrovilágok létrehozása: az emlékházak

Az emlékház-állítás annak az elitnek a munkája, amely a hatvanas évek második felétől kezdődően hitet tett az „emberarcú szocializmus” mellett, s amely generációs tudatát, szellemi érettségét és önállóságát a társadalmi tér erőteljes kulturális újragoalásával legitímálta. Ez az elitréteg döntötte el, hogy miből is fog állni a kulturális hagyomány, és ami még fontosabb: ez a réteg végezte el a kulturális hagyomány földrajzi térbe való szimbolikus kihelyezésének munkáját. Az emlékház látszólag egy írónak, költőnek, egy életműnek vagy életpályának állít emléket. Valójában a név és az életmű ebben az eljárásban egyszerű emblémává válik, amellyel a mindennapi vagy a nyilvános beszédben határozottan és mindenki számára érthetően lehet megnevezni a szimbolikus kisajátított terület helyét, egy szétsugárzó szimbolikus erő középpontját.

Az emlékház mindig egy etnikailag sajátnak érzett területen vagy tájon belül kerül kijelölésre. A sajátnak érzett, tudott téren belül épül, de sokféle módon elkülönül a köznapi világtól. Ha az épület jellegében eltér a falusi házaktól, akkor külső és belső renoválása során az eltérő jegyeket hangsúlyozzák ki, ha viszont hasonlít azokra, akkor megalkotói a típus tisztaságára játszanak rá. Rajta és benne minden tüntetően a helyén van, mintegy kimerevítve és időtlenítve. Az embléma tisztét betöltő személy egykori használati tárgyai, az életmű darabjai töltik be a kifele forduló, mozdulatlanágba dermedt belső teret. A látogató – aki az esetek 90 százalékában iskolás – nagyon világosan érzékeli, hogy az emlékházba lépve egy roppant lényeges határt lépett át: a mindennapokból átjutott az ünnepi, a szakrális térbe. Ezt a teret be lehet és be is kell mindenkinek járni. Megszabott útvonalak is vannak, amelyeket az idegenvezető vagy a sokadszor ott járó tanító mutat meg. A megszabott út is érzékelteti, hogy a látogató egy másik, a megszokottól eltérő világba kerül: a látnivalók egy történetre vannak fel-

fűzve, a látogató térben való mozgása viszi előre a történetet, a bejárési útvonal mentén sorra bukkannak elő a történetet megtestesítő és hitelesítő tárgyak. Az út egésze az emlékház szellemiségével való találkozás közvetlen és erős élményét adja. A találkozás élményén túl azonban arra is lehetőség nyílik, hogy a látogató fénykép, képeslap, emlékfűzet formájában magával vigye a meglátogatott szakrális világ egy darabját a profán, külső világba. Az út bejárásának élménye a látogató térben való viselkedésének szervezett variálásával tovább fokozható, mélyíthető: magyarázatok elhangzása, előre betanult versek és szövegrészletek elmondása a szakrális térben, virág elhelyezése stb.

Természetesen a találkozás nem korlátozódik csupán a szakrális világban való tartózkodás idejére. A nyolcvanas években, amikor máshová iskolai kirándulást gyakorlatilag nem is lehetett szervezni, s az iskolai szabadidős tevékenység szinte egyetlen gyakorolt formája az évi egyszeri kirándulás volt, a látogatás ténye már önmagában is ünnepnek számított. (Elenyészűen kevés lehet azok száma, akik a nyolcvanas években voltak általános iskolások, és nem járták végig a szimbólumértékű emlékházakat.) De a találkozáshoz tartozott az előzetes rákészülés is (a viselkedési és találkozási szabályok megtanulása, a látogatás céljának és értelmének megfogalmazása), valamint az utólagos feldolgozások (írásbeli dolgozatok, szabad fogalmazások és versek írása, rajzok készítése a találkozás élménye kapcsán stb, stb). A találkozás szerepét és fontosságát tankönyvbeli leckék tették még pontosabbá, élményanyagát rádió- és tévéműsorok, iskolai irodalmi műsorok igyekeztek elmélyíteni.

Nehéz lenne megmondani, hogy az egy-másfél évtizedig tartó látogatásdömping milyen hatással volt magukra a látogatókra. Azt azonban egyértelműen állíthatjuk, hogy maga a látogatási gyakorlat (sűrűség, a látogatások ceremóniajellege) az adott helység és a régió lakossága szemében a kijelölt hely szimbolikus súlyát megemelte, másságát igazolta, és a rá irányuló nyilvános diskurzust legitímálta. Ugyanezt a hatást váltotta ki a helység, a régió szintjén az emlékház felavatását jelentő tömegdemonstráció, valamint az ilyen demonstrációk későbbi ismétlődései (évfordulók). Az a tény, hogy az egyes vidékeken az emlékházak létrehozása előtt ilyen demonstráció nem volt, ugyanakkor a vidékre nézve eddig soha elő nem fordult értékelések hangzottak el, a vidék pedig a nemzeti/nemzetiségi tömegkommunikációs nyilvánosság homlokterébe került, elegendő volt ahhoz, hogy a kijelölt hely szimbolikus súlya megerősödjék, s ezen megerősödések ismétlődései révén a helyi vagy tájleptékű tudásba és identitásba beépüljön.

Azt kell tehát mondanunk, hogy az elit szimbolikus térfoglalási igyekezete a mikrovilág kiépítésének eljárása révén sikeres volt, hiszen egy-egy kisebb régió léptékéig terjedően a szakrális helyek rituális látogatásának pragmatikája hatást gyakorolt a regionális tudatra. Más kérdés az, hogy a külső (nem az adott helységhez, tájhoz tar-

tozó) forrásokból, külső kompetenciával működtetett rituális látogatási gyakorlat az érintett vidék vagy település akaratától függetlenül, egyik napról a másikra megváltozhat (mint ahogy ez napjainkban meg is történik), s akkor a stabil szimbolikus hely a vidék szemében elveszíti a súlyát.

A vizsgált régió egészét figyelve az eljárás harmadik komponensét (az interpretációt) is elemezhetjük. Az elit nyilván arra törekedett, hogy az általa fontosnak tartott teret lehetőleg teljesen lefedje szimbolikusan megjelölt helyekkel, mintegy hálószerűen lefedve azt a területet, amelyet a sajátjának érzett, tudott. Ezért kapott minden jelentősebb táj emlékházat, de csak egyet-egyet. Ennek a szimbolikusan birtokolt helyekből szőtt hálónak (sok úgynevezett iskolai irodalmi kabinet falát díszítették és díszítik ma is a hálót megjelenítő „irodalmi” térképek) nem kellett sokszínűnek lennie. Sőt, az adta az igazi erejét, ha minden eleméhez hasonló jellegű beélelési-bejárási gyakorlat rendelkezett. Ezért – bár a személyek és az életművek eltérőek voltak – a szakrális világ bejárásának, a bejárást előkészítő és értékelő igyekezetnek a szerveződési módja olyannyira kanonizálódott, hogy a látogató számára az egyik szakrális út nem tért el lényegesen a másiktól. Ez az egyneműsödés érthető is, hiszen az elit számára nem a szóbanforgó életművekkel való találkozások létrehozása volt az igazán fontos, hanem a látogatásoknak rituális társadalmi gyakorlattá való emelése, a szimbolikusan birtokolt helyek ily módon való erősítése, illetve az e helyek mivoltára irányuló interpretációk és az interpretációkat forgalmazó elitszerepek legitimációja.

A továbbiakban külön tanulmány keretében kívánunk foglalkozni az alternatív mikrovilágok építésének gyakorlatával, illetve az ezekhez az eljárásokhoz kapcsolódó ünneplési gyakorlattal. Az alternatív mikrovilágok megteremtésének és működtetésének gyakorlata összetettebb és fontosabb annál, mint amit az emlékművek és emlékhelyek térbirtoklási szerepe kapcsán róluk el kell mondanunk. Példájuk jól mutatja, hogy a saját társadalomban zárandokutat építő szimbolikus térfoglalási gyakorlat milyen nagymértékben függ annak a szervezési potenciálnak a mértékétől, amely az elit részéről adott pillanatban mozgósítható, és a társadalmi látogatási rítus kialakítása érdekében bevethető. Ha az eliten belül konszenzus van egy ilyen rítus kialakítása tekintetében (konszenzuson ez esetben nem az elgondolást, hanem a kialakítás pragmatikai fogásaira irányuló megegyezést értjük), akkor igen nagy energiák mozgósíthatók az „ügy” érdekében. De önfenntartóvá tenni ezt az össztársadalmi látogatási rítust (vagyis rutinná változtatni) még ezek az energiák sem tudják. Az eljárás sikerének ambivalens jellege (a felszínen sikeres, valójában törékeny) számunkra azt jelzi, hogy a tér szimbolikus kisajátításának és birtoklásának gesztusait még egy jó ideig újra és újra előlről kell kezdeni.

2. Szigetteremtések

A szigetteremtés, mint szimbolikus térfoglalási eljárás, az „idegen” környezetben élő elit gyakran választott eljárása. A szimbolikus helyfoglalás kiindulópontját jelentő elemet (iskolát, művelődési házat stb.) rendszerint az államhatalom garantálja, mint ami a helyi kisebbségnek jár. Ez az elem lehet pusztán egy név, egy szobor, egy törtenet vagy akár egy megszentelési gesztus is. Ezt a legitimnek tudott, meg nem kérdőjelezhető birtokként felfogott elemet foglalja el az elit, és épít köréje a szó szoros értelmében véve szigetet.

Vegyük a legegyszerűbb példát: egy iskolát. Az adott településen a saját nyelven folyó oktatás 1989 előtt több intézményben szétszórta történt. Az 1989-es változások után a helyi, kisebbségben élő elit kap egy saját iskolát, amelynek belső ügyeibe nem szólhat bele a szintén idegennek minősülő Megyei Tanfelügyelőség sem. A tulajdonmag körül nagyon hamar elkezdődik a szigetépítés. Minden egyes építkezési gesztus belül teljesebb teszi a szigetet, de ugyanaakkor arra is megfelelőnek kell lennie, hogy kihangsúlyozza a kis birodalom sziget-voltát. Alapítványi pénzek jelennek meg, megnő a központi dotáció. Az iskola felszerelése egyik napról a másikra megújul. Melléképületek emelkednek (bentlakás, étkezdé, műhelyek). Az egykor szabad játszótérnek számító iskolaudvar, két foci pályára köré magas drótkerítést húznak, az iskola területét egykor átszelő rövidítő ösvényt felszámolják, az egyetlen bejáratot kapus őrzik. Az egész intézmény használata gyorsan etnikai jellegűvé válik: csak az elittel azonos etnikumú gyerekek tanulnak benne, de azok mind; a tanárok kiválogatása szintén ilyen elv alapján történik; még a tornaterem alkalmi bérbeadása sem nélkülözi ezt a szűrő kritériumot. Végül pedig: az iskola udvarára szobrot állítanak az iskola névadója emlékére. Mindez alig egy év alatt történik. A sziget minden vonatkozásban eltér környezetétől, s a rajta kívül élők gyakorlatilag fogalmat sem alkothatnak arról, ami bent folyik. A környezettel nincs kapcsolat, a szimbolikus hely nem sugároz a környezete fele semmit, legfeljebb annyit tesz, hogy engedi „partra szállni” a távolról jövő, azonos etnikai emblémával rendelkezőket. A szigeten kívül élők hozzászoknak ahhoz, hogy ne érdekelje őket az, ami a szigeten történhet. Tiszteletben tartják a határvonalat. A kapcsolat egy fix tudás ismétlésére szorítkozik: tudják, hogy ott egy „más” hely van, ami az „övék”.

A sziget elfoglalása pragmatikus módszerek révén történt (kivéve az egyértelműen szimbolikus mozzanatot, a szoborállítás), de az erőteljes elhatárolódás mind a bent lévők, mind pedig a kívül élők számára szimbolikus értékkel ruházza fel az ilyen birtoklási gyakorlatot. A rituális cselekvéssor második és harmadik eleme kevésbé fontos, hiszen ebben a helyzetben a működés, az értelmezés nem igazán lényeges, legalábbis nem törődnek igazán vele. A hely szimbolikus szerepéről születő kép mind a bentiek,

mind pedig a kintlévők számára a fölépítés, az elhatárolódás konkrét tapasztalatanyagából áll össze. Mivel a kép nem tartalmaz érdembeli mennyiségű elemeket a működésről és az interpretációról, az a helyzet áll elő, hogy a hely szimbolikus erejéről, funkciójáról, jövőjéről alkotott tudás feltételezések és megalapozatlan elképzelések által konstituálódik. Egyik fél sem tudja igazán, hogy mennyire erősek a kiépített határok, mennyire működőképes önmagában a sziget, ezért a hely szimbolikus birtoklásának ereje sem ismert. Tapasztalataink szerint ennek az erőnek a nagyságát rendszerint mindkét elit eltúlozza, akár kint, akár bent helyezkedik el, s maga a túlzásra való beállítódás mindkét oldalon félelmet, vagy legalábbis szorongást takar. A térbirtoklási gyakorlatnak ez az eljárása potenciálisan konfliktusgeneráló tényező, s ennek oka abban keresendő, hogy a szimbolikus birtoklás menetét a működési aspektus nem ellenőrzi, nem korrigálja magától értetődő módon. Amennyiben a sziget építői olyan cselekvésre szánják el magukat, amely a kívülállók számára is látható, akkor az ilyen cselekvéseket olyan manifeszt síkra tolják át, hogy az feltétlenül a sziget erősségének bizonyítékaként funkcionáljon. Ily módon minden megmutatkozási gesztus a már létező, szorongásra épülő alapviszonyt erősíti. Ugyanilyen szerepet töltenek be azok a távoli „otthoni” környezetben elhangzó nyilvános szövegek is, amelyeket a távoli támogatók forgalmaznak. Ezeket a támogató szövegeket a sziget-teremtők szimbolikus erejű építő/elhatárolódó igyekezetük legitimálására használják fel.

3. Mediátorszerep működtetése

Ez az eljárás rövid ideig tart, de ha működésbe lép, akkor nagy szimbolikus erővel látja el a kiválasztott helyet. Szinte kivétel nélkül csak ünnepi alkalmakban, közösségi formában rögzíthetjük. Az eljárás lényege a következő: az elfoglalandó vagy megerősítendő helyen egy olyan elemet kell a középpontba állítani, amely ha rövid időre is, de képes találkozási csatornaként működni az etnikum egésze és az ünneplő tömeg között, a kapcsolat révén képes megerősíteni az adott helyen jelenlévő tömegnek a nagy etnikumhoz való tartozását. S mivel a jelenlévő tömeg a tér birtoklását kifejező szimbolikus helyen áll, egyben megerősítődik a hely szimbolikus jellege is.

A közvetítésre alkalmas, fókuszpontba helyezett elem lehet személy, tárgy, szín, gesztus, mozgás, szöveg vagy ezek kompozíciója. Fontos az, hogy a már szimbolikus birtokolt tér középpontjában nyerjen elhelyezést: szobron vagy szobor mellett, az emlékház frontján, kiemelkedő talapzaton stb. Az elhelyezés rendszerint az elit által kidolgozott térbeli koreográfia része. A résztvevő tömeg körben, a fókuszba helyezett közvetítő elemre (ennek neve: mediátor) irányulva helyezkedik el. Az ilyen térbeli felállás esetenként lehet spontán koreográfia is, hiszen a jelen nem lévő vagy transz-

cendens „fenttel” való rövid lefutású, intenzív tartalmú találkozások koreográfiája a mindennapi élet több területéről is ismert (templomi imádkozás, családi ünnepek szerveződése stb.).

A mediátor működtetésére irányuló rituális cselekvéssor az előkészületi szakaszban tulajdonképpen még nem, vagy csak kismértékben lép életbe. Ebben az eljárásban a rituális cselekvéssor első két aspektusa gyakorlatilag egymásra tevődik. A térbeli kompozíció csak potencialitás mindaddig, amíg az animátor működésbe nem lép. A működés kezdetét valamilyen jól érzékelhető illokúciós gesztus megtétele jelzi (olyan gesztus, kijelentés megtétele, amelynek lejátszódása az egész kompozíció életrekeltségével bír). A fókuszban álló elem ettől a pillanattól kezdődően egy bizonyos ideig mediátorként él. Nem tesz mást, csak megmutatkozik, a tömeg fele fordul, és ebben a pillanatban beindul a résztvevőknek a mediátor fele irányuló mozgása: tekintet odairányítása, fej-, kéz-, testmozdulatok megtétele, éneklés, gondolkodás, közös szövegmondás, fizikai közeledés stb. A rá irányuló mozgások erőterében a mediátor közvetítő csatornává válik, benne a résztvevők a nagy egészszel, a távolival történő pillanatnyi azonosulás élményét élik át. A szoborra helyezett nemzeti zászlót érintő mozdulat, a fölemelt fej, a mediátor fele irányított szó mind-mind a kijelölt fókuszpont fele tart, és azon keresztül a jelen nem lévő nagy egészhez ér el. Mégpedig abban az értelemben, hogy ami ebben a pillanatban, a szimbolikus helyen történik, az tulajdonképpen a nagy egész történése, illetve a nagy egész történéseinek egy kis darabja. Mindez addig folyhat, amíg tart a kompozíció, amíg a középpontba helyezett elem ki nem lép mediátori szerepköréből. A mediátor elmozdulásával vagy a mediátorra irányuló mozgások megszűntével a nagy egészszel való transzcendens együttlét végetér.

Ez a szimbolikus térfoglalási eljárás csak a már szimbolikus birtokolt helyen lehet igazán sikeres. Ugyanakkor a sikeres esemény rendkívüli mértékben megerősíti a szóbanforgó hely szimbolikus súlyát. Ez az eljárás nagy szerepet játszott az 1940 utáni években a helyi országzászlók ceremóniáin, de legalább ilyen fontos szerepük volt az 1990-es, 1991-es március tizenötödikén, amikor az egyes helységeken a legváltozatosabb elemek töltötték be a mediátor szerepkörét: szobrok, emlékművek, emlékhelyek, emlékházak...hol mi volt. De fellelhető ez az eljárás a szigettermést kísérő eljárások között is. Csak utalásszerűen jegyezzük meg, hogy az elitnek ez a térbirtokló eljárása áll a legközelebb a mindennapi életben tapasztalható eljárásokhoz, s éppen ezért nem véletlen, hogy az elfoglalt tér szimbolikus megerősítésének alkalmai jól eltalált térhasználati koreográfia esetén szinte kivétel nélkül sikeresek. A résztvevők olykor a térhasználati forgatókönyv korrekcióját is elvégzik a mediációs folyamat sikere érdekében (Bodó 1991).

Ebben a rituális cselekvéssorban a legitimációs aspektus mindig jelen van, de a tér szimbolikus birtoklását érdemben nem befolyásolja. Az elit mindig kimondja a birtoklás, a közvetítés tényét egyértelmű kijelentésekben vagy plasztikus metaforákban. Ezek azonban csak rátétek, funkciójuk túlmutat magán az eljáráson.

4. Kiegyezéssel párhuzamosság

Ez az eljárás a nagyon feszült vagy az egyértelműen kiegyezéssel időszakok domináns térfoglalási manővere. A többi eljáráshoz képest kvázi-eljárásnak is nevezhetjük, különösen ami az előkészítő fázist illeti. Ugyanabban a szociális vagy fizikai térben mindkét elitnek szimbolikus térfoglalási igényei vannak, s ezeket – rendszerint állami hatalmi asszisztencia mellett – egyetértés útján fele-fele alapon vagy egyet nekem – egyet neked alapon oldják meg. Az előkészítés fázisa azért tekinthető kvázi helyfoglalásnak, mert a szimbolikus birtoklásra kijelölt helyet nem az elitek érdekei, hanem a paritás elve alapján választják meg. Olyan helyet választanak ki birtoklásra, amelyet egyébként nem tartanának igazán fontosnak, vagy birtokbavételétől el is tekintenének. Igen gyakran semleges helyet jelölnek ki erre a célra, hogy a mindkét oldalon továbbélő tér-birtoklási szándékok, tervek, igények rendje ne szenvedjen csorbát. A tervezésre és az előkészítésre jellemző megegyezés természetesen jelentkezik a használat során is, valamint a térbirtoklásra irányuló legitimációs gyakorlatban. A két elit mindaddig megtartja a rituális cselekvéssor minden mozzanatában a fele-fele elvet (egy beszéd erről, egy beszéd arról; egy virágkoszorú ide, egy oda; egy szimbolikus épület neked, egy nekem), amíg az egyetértést kitermelő tágabb társadalmi erőter erőviszonyai érdemben meg nem változnak. Az egyetértés kontextusát jelentő erőviszonyok változása esetén a fölényhelyzetbe kerülő elit gyorsan változtat a társadalmi használat módján, s természetesen a legitimációs gyakorlaton is. Saját szimbolikus térfoglalását gyorsan fölértékeli, a másik elitét egyszerűen elfelejt. A legitimációs gyakorlatban pedig úgy tesz, mintha mindig is csak az egyik, a saját térbirtoklás létezett volna. Így a korábban közösen elfoglalt, megosztottan uralt hely mintegy kettészakad, s a két térbirtoklási gyakorlat végérvényesen elválik egymástól.

Mindennek legisztább példája a csíkszeredai Petőfi–Balcescu szoborpáros. Esettanulmányba illő a fele-fele elvnek az a messzemenő tiszteletben tartása, ami a tervezést, a készítést, az avatást, a használatot, a róla való beszélést jellemezte. Ugyanezt igazolja a centiméterre azonos szoborméret, az azonos anyag, a talapzatok hajszálnyira pontos egyformasága és tükrörszimmetriája, a feliratok méretének és stílusának azonosasága. S természetesen esettanulmányba illik ennek az iker-térbirtoklásnak az 1989 utáni

sorsa is, ami egyértelműen az egyik hely felértékelődéséhez és a másik eljelentéktelenedéséhez vezetett.

A fele-fele elven alapuló szimbolikus térbirtoklási eljárás bonyolultabb formákban is létezett 1989 előtt, s az erre az elvre alapozó követelések mindkét elitnél ma is elevenek. Ennek a gyakorlatnak volt lokális, regionális és országos méretű változata is, amelyek már nem szobrokban öltöttek testet, hanem utca- és térelnevezésekben, a vezetők nemzetiségi státusának kijelölésében, intézmények adományozásában, engedélyezett kulturális rendezvények számának megállapításában stb. Szimbolikus birtoklási eljárássá változott a társadalmi tér sok olyan eseménye (ugyanakkor fizikai térhez is kötődve), amelyek a saját kultúrára méretező szimbolikus térbirtoklási gyakorlatba egyébként nem kerültek volna bele. Ez az eljárás a maga egészében az elitek hatáskörébe tartozott, a tervezéstől az értékelésig, s természetesen e helyek szimbolikus súlyát sem a beéleési gyakorlat adta, hanem az elit által fenntartott társadalmi nyilvánosság. Ez a gyakorlat 1968 után egyfelől szentesített egy magas szinten kötött megállapodást (a magyar elit egyezsége a román adminisztrációval 1968-ban), ugyanakkor mindkét oldalon visszafogta a társadalom szimbolikus térfoglalási igényeit.

5. Vetélkedő párhuzamosság

Csak igen röviden utalunk erre az eljárásra, mindenekelőtt azért, mert úgyszólván csak az elit elitje, a szimbolikus térbirtoklásban leginkább érdekelt réteg gyakorolja, míg a helyi és regionális elit ritkán vállalkozik ilyesmire. Ugyanakkor az ilyen eljárások mögött nyíltan vagy burkoltan mindig államhatalom áll. Az eljárás lényege: egy már létező, a másik elit által végzett szimbolikus térfoglalási gyakorlat negligálása oly módon, hogy az adott térre rátelepítik a vele szembehelyezkedő elit szimbolikus térfoglalási gyakorlatát. Kirívó, nemzetközi polémiát is kiváltó esete ennek a kolozsvári Mátyás szobor román nemzeti zászlókkal való feldíszítése és átcímkézése. De vannak kevesebb port kavaró, hatékony fogások más területeken is. A vizsgált régióban az éppen soros központi hatalom is többször élt ezzel az eljárással (adott etnikumú faluban más etnikumhoz tartozást szimbolizáló emlékműegyüttes telepítése; szimbolikus súllyal rendelkező nagyvárosi tér közepébe a más kultúrához tartozást szimbolizáló reprezentatív szobor állítása). Természetesen nem idegen ez az eljárás a mindennapi élet kisléptékű térfoglalásaitól sem, ez azonban már nem tartozik tanulmányunk témájához. A vizsgált változat – annak ellenére, hogy rendszerint nagy port ver fel – a két elit gyakorlatában nem domináns. Ez talán azzal is magyarázható, hogy az ilyen eljárás mindkét oldalon általában vegyes érzelmeket kelt, s ennek okán a rituális cselekvéssor mindhárom elemének viszonylag csekély a szimbolikus hozadéka. Az elit elitje gyakran

revansból is ezt az eljárást választja, de ő maga is tudja, hogy az eljárás hosszabb távon is kifizetődő szimbolikus térbirtoklást nem eredményez. Ez a fogyatékoság jól irányított legitimációs munkával úgy-ahogy eltakarható. Nem mellékes persze ennek az eljárásnak az a szerepe sem, hogy a másik elit szimbolikus térfoglalását akadályozza, korlátozza vagy éppenséggel felfüggeszti. Mint ilyen, ez az eljárás nyilvánvalóan a politikai harc eszköze. Az 1989 utáni gyakorlat arra utal, hogy a szélesebb társadalom nem tudja, vagy nem is akarja érdemben támogatni (finanszírozni még annyira sem) az elit elitjének ezeket a kísérleteit. Ezt az eljárást ezért csak államhatalmi vagy külső erőforrások tudják domináns szerepbe emelni.

6. Bálványteremtési gyakorlat

Utolsóként említjük azt az eljárást, amelyhez mindkét elit a hatvanas évek végétől nagy reményeket fűzött, amelynek érdekében erőteljes legitimációs munkát folytatott, de amely mindennek ellenére nem hozta meg a várt eredményeket. Az elit számtalanszor tanúságot tett azon terve mellett, hogy az emlékházak központi alakjai, a kulturális hagyomány jelentősebb személyei a szó szoros értelmében véve bálványokká váljanak. A megszentelt és a szimbolikus birtokolt tér közepébe elhelyezett olyan entitásokká, amelyek apró részleteikben plasztikusak, ugyanakkor igen határozottan és egyértelműen testesítenek meg egy eszmét, egy ideológiát, egy erkölcsi alapelvet, egy magatartást stb. Olyasvalakik, akikhez időszakosan el lehet és el kell menni, akik a velük való találkozás folytán eszmeileg feltöltik a hozzájuk látogatót, akik biztos pontként mindig fellelhetők a szimbolikus kiemelt helyen. Messzire vezetne azoknak az okoknak a boncolgatása, hogy ez a bálványteremtés miért nem sikerült. Tény viszont, hogy a tervezett közéleti bálványok az emlékházak fele irányuló zárandoklatokban sematizált portrékká szelídültek, s számukra egy idő után nem jutott több, mint az emlékhelyre utaló emblémaszerep. Ebből az eljárásból gyakorlatilag csak a legitimációs gyakorlat működött, vagyis a bálványszerep állítása és centrális szerepének bizonygatása. Ez viszont nem bizonyult elegendőnek a bálványszerepek tényleges kialakításához.

A bálványteremtés propagálása 1989 után ismét tapasztalható, ezúttal a helyi és vidéki elit ama részénél, amelynek komolyabb identitásérvényesítési vagy státusteremtési gondjai vannak. (Legjellemzőbb példája a székelyudvarhelyi Orbán Balázs-mítosz újratemtésére tett kísérlet). Hirdetői és gyakorlói azonban ma sem jutnak túl – részben anyagi okok, részben a kompetencia szűkössége okán – a legitimációs aspektus időszakos kísérletein.

A pragmatikai mozzanatok szerepéről

A tanulmány olvasójának okkal tűnhet úgy, hogy a két elit által működtetett eljárások tulajdonképpen toleránsak egymás irányába (kivétel a vetélkedő párhuzamosság), s nincs konfliktust generáló mozzanat bennük. Ez a következtetés az eddig elmondottak alapján el is fogadható, de okkal vetődik fel az a kérdés, hogy mi termeli a két elit által folytatott szimbolikus térfoglalások körüli sorozatos konfrontációt? A közéleti-politikai mezőt figyelve egyértelmű bárki számára, hogy a szimbolikus térfoglalások eseményei kivétel nélkül etnikai szembenállásokkal terheltek, s ezek a szembenállások nemegyszer politikai harc formáját öltik. Kell lennie tehát a szimbolikus térfoglalási, térbirtoklási eljárásokban valami olyan többletnek, ami ezeknek az eljárásoknak más dimenziókat ad. Tanulmányunk zárórészeként ennek a többletnek az értelmezésére teszünk kísérletet.

Kiindulópontként azt kell hangsúlyoznunk, hogy a szimbolikus térfoglalás – mint társadalmi események vagy mentális konstrukciók fizikai helyhez való kötése – önmagában, egy adott kultúrán belül nem konfliktusgeneráló mozzanat, legalábbis nem az más kultúrák számára (konfliktusokat termelhet maga a rituális cselekvéssor a résztvevők számára, de ezek az utolsó fázisban rendszerint feloldódnak). Minden ilyen cselekvéssorozat az adott kultúra működési formája, s tulajdonképpen nincs más kultúrára irányuló vonatkozása. Egy adott kultúrán belül a cselekvéssor sikeressége változhat annak függvényében, hogy a kultúrának milyen mértékben van szüksége szimbolikus birtokolt helyekre, vagy hogy a térbirtoklást szervező/szabályozó mindenkori szakértői réteg (a törzsi papoktól korunk vezető értelmiségéig) a kivitelezés fázisait hogyan tervezi meg, hajtja végre. A cselekvéssor mindig időben tagolt folyamat (V. Turner fogalmával élve „társadalmi dráma”, Turner 1974), amelynek lejátszódásához bizonyos időtartamra van szükség, az egyes fázisok nem rövidíthetők le, nem ugorhatók át anélkül, hogy az ne menne a szimbolikus térbirtoklás sikerének rovására.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy ezek a rituális cselekvéssorok – amint arra korábban is utaltunk – nagymértékben kontextusfüggőek, s ez a szoros kapcsolat eredményezi, hogy az egyedi térbirtoklási esemény úgymond teljesen belesimul az adott kultúra szövetébe.

Az ebben a tanulmányban elemzett, a két elit által végzett térfoglalási gyakorlatokról azonban egyáltalán nem állítható, hogy terepszerűek lennének, s az sem, hogy a társadalmi kontextus permanens kontrollja alatt állnának. A laikus szemlélőnek/résztvevőnek is az a benyomása, hogy ezek a szimbolikus térbirtoklási események rátétek, megkomponált díszek a kultúra szövetén. A nem szakértő is felfigyel arra, hogy van va-

lami bennük, ami kiemeli őket saját dimenziójukból, a kontextustól való függés kapcsait meglazítja, s magát az egész cselekvéssort bizonyos mértékig manipulálhatóvá teszi.

A régió térbirtoklási eljárásainak általános ismertetésekor már utaltunk arra, hogy vizsgálataink szerint a „rendellenes” működés okát az interpretációs sík megkettőződésében, illetve az egész cselekvéssorra kiterjedő interpretációs gyakorlat jelentkezésében látjuk. Az interpretációs mozzanatok egy része megmarad a harmadik fázis (legitimáló cselekvések) keretei között, másik része viszont jóval túllép ezen a kereten, és a rítus-sorozat egészének definiálására, illetve újradefiniálására törekszik. A következőkben az interpretációs gyakorlat címszó alatt csak ennek a második síknak az elemzésével foglalkozunk

Erről az interpretációs gyakorlatról az mondható el, hogy formálisan a harmadik fázisból indul (nem várja meg, amíg időben rákerülne a sor, hanem a harmadik fázisra jellemző cselekvéseket előre hozza), kiterjed a második és első fázisra is, mintegy beburkolja a cselekvéssor egészét. Nem a rituális cselekvéssor szerves része, hiszen az az őt beburkoló értelmezések nélkül is kerek egész, lezárt entitás lenne. A rátelepülő értelmezési burok azonban képes megváltoztatni a térbirtoklási cselekvéssor társadalmi érvényességét is (élettartam, társadalmi kiterjedés arányai, funkció stb.). Mégpedig oly módon változtatja meg, hogy a rátelepített értelmező burok révén a cselekvéssort a formalizáltság, a stabilitás, a sikeresség irányába tolja el. A dimenziók megváltoztatása által a cselekvéssor részben vagy egészében kikerül a kontextuális függések alól, természetes efemer jellege gyakorlatilag kiiktatódik (nem tud többé sikertelen lenni vagy megbukni), úgy jelenik meg, mint ami eleve jó, végleges, tökéletes, mindig is volt. Azt is lehet mondani, hogy ez az interpretációs burok a tényleges rítus helyére (magát a tényleges cselekvéssort is felhasználva/beépítve) a cselekvéssor ideáltípusát állítja. Az új változat elemeinek aktualitását, életszerűségét, hitelességét, valóságosságát az interpretációs mezőben folyamatosan forgalmazott illokúciós gesztusok egymásutánisága, erőteljessége, illetve minden más interpretációs kísérletet háttérbe szorító dominanciája adja. Az interpretációs mezőben a cselekvéssor új változatának létezése, fölépítése, működése, funkciója folyamatosan „állítódik”, s az illokúciós gesztusok során összeálló konstrukció lesz az adott szimbolikus térfoglalási gyakorlat végső formája.

Az interpretációs mezőben több áttétel is történik, amíg a cselekvéssor elnyeri új dimenzióit. Ezek az áttételek tulajdonképpen pragmatikai fogások, amelyek a cselekvéssor egészével operálnak. Gyakori fogásként említhetjük a túldimenzionálást, ami a gyakorlat nyelvén azt jelenti például, hogy jóval többen tudjanak róla, mint akiket a térfoglalás ténylegesen érint; közvetve vagy közvetlenül többen vegyenek részt benne, mint akiknek a részvétel érdeke lenne; időben minél hosszabb lefutású legyen; több és

jobb kellékkel legyen ellátva, mint amennyit és amilyeneket a cselekvéssor megkívánna stb. Hasonló funkciójú fogás az általánossal való helyettesítés manővereinek bevetése, csak ez esetben az interpretációs gyakorlat már nem skaláris mennyiségekkel operál (a tömeg nagysága, az idő hossza, a kellékek jellege), hanem mentális manőverekkel: a helyit regionálissal, a regionálist országgal cseréli fel, az egyedit közösként állítja be. Gyakori még a definíciós mozzanatok halmozása, s azoknak az interpretáción belüli előtérbe állítása. A konstrukció elemeit definíciószerű állítások rögzítik, s ezek nagy része az itt és a nem-itt, a mienk és a nem-mienk, a saját és az idegen, a mi és az ők pólusai mentén rendeződik el. A definíciók nagy része etnikai mozzanatokot hordoz, s ezáltal éles határt von a saját etnikum és a más etnikum között. Végezetül pedig meg kell említenünk az interpretációknak az etikai/érzelmi tartalmakkal való feltöltését is, amely – a minden szférában implicite jelenlévő „közös”-re hivatkozva – sok esetben a konstrukció alkalmi, az állítás időtartamára elégséges kötőanyagát jelenti.

Az interpretációs burok pragmatikai fogásai – mint említettük – megváltoztatják a cselekvéssor dimenzióit. A következmények közül csupán a legfontosabbakat soroljuk fel:

- Az értelmezési burok működése folytán az adott kultúrában a szimbolikus térfoglalások nem rendeződnek el skálaszerűen az eredményesség és az életképesség szempontjából, hanem gyakorlatilag mindannyian azonos szintre kerülnek. Mindenik egyformán jó, sikeres, értékes. Egyszóval: a térfoglalási, térbirtoklási cselekvéssorok nem élnek, hanem vannak, ezért körükben nem érvényesül a „természetes szelekció”.
- Az interpretációs buroknak köszönhetően a cselekvéssor határai minden egyes esetben jóval nagyobb kiterjedésűek (fizikai és szociális értelemben egyaránt), mint amilyen kiterjedéseket a praktikum igazol.
- Kiterjesztett állapotukban ezek a konstrukciók egy-egy nagyobb fizikai teret (települést, vidéket) igyekeznek lefedni, s létrehozóik arra törekednek, hogy az így elfoglalt helyek határai érintsék egymást, ne hagyjanak szabadon még el nem foglalt területeket. Ezért egy városra, egy vidékre rendszerint egy kiemelten fontos szimbolikus hely jut, az viszont a lehető legnagyobb szimbolikus töltéssel van ellátva.
- Az interpretációs gyakorlat minden egyes esetben a konstrukcióhoz rendel két alapvető tulajdonságot: a sérthetetlenséget és az etnikai tisztaságot.

* * *

Az interpretációs gyakorlat fentebb bemutatott következményeinek fontos társadalmi kihatásai vannak. Ezek részletes számbavétele, elemzése már túllép tanulmá-

nyunk keretein. Az eddig elmondottak mellett érvelnek, hogy nem önmagukban a térfoglalási cselekvéssorok, hanem azok pragmatikai kezelése (a cselekvéssor egészére kiterjedő, dimenzióváltást eredményező interpretációs gyakorlat) eredményezi azt, hogy a két elit térbirtoklási, térfoglalási gyakorlata nem fér el egymás mellett. Az antropológiai elemzés azt mutatja, hogy két különböző kultúrához vagy két közösséghez tartozó, szigorúan kontextusfüggő szimbolikus cselekvéssor elfér egymás mellett (példák a mindennapi vallásgyakorlás területéről is hozhatók), kiterjesztett változataik azonban már feltétlenül ütköznek. A kiterjesztési gyakorlatnak az ebben a tanulmányban elemzett változata a két elit konkrét társadalmi pozíciójából, illetve az elitek által birtokolt társadalmi nyilvánosság természetéből fakad. Ez annyit jelent, hogy a szimbolikus térbirtoklások és térfoglalások összeütközése elsősorban nem politikai kérdés, hanem sokkal inkább a két kultúra aktuális szerkezetéből és működéséből származó antropológiai „evidencia”. Ezért a konfrontáció közéleti-politikai síkon nem, vagy csak csekély eredménnyel rendezhető. Legfeljebb eltakarható és elodázható, vagy egy kívülálló, felettes erő által kordában tartható.

Végezetül azt is jeleznünk kell, hogy a kiterjesztések gyakorlása mindkét oldalon akadályozza a saját kultúrán belüli alternatív térbirtoklások kialakulását, végső soron az adott társadalom pluralizálódását. A domináns pozícióban lévő elit tehát a fentebb jelzett kiterjesztést mindig két fronton, egy külsőn és egy belsően gyakorolja. A belső frontról viszont gyakorlatilag sohasem beszél, s erre jó oka van: a második, a belső front nyilvános elismerésével a kiterjesztési gyakorlatban alkalmazott fogások társadalmi hitelét semmisítené meg, hiszen azok szinte minden változatukban a „közös cselekvés” állításai.

Szakirodalom

Biró A. Zoltán 1993

Centralizált hatalmi beszédmód. Kiindulópontok a szocialista médiaszerkezet pragmatikai szintjeinek elemzéséhez. In: Antropológiai Műhely 2.

Biró A. Zoltán – Bodó Julianna 1993

La pratique d'édification culturelle d'une région. Civilisation, vol. XLII.No.2.

Biró A. Zoltán – Oláh Sándor 1993

Emlékmű – jelkép – identitás. Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről. Antropológiai Műhely 2.

Bodó Julianna 1991

Március 15-e Csíkszerdában. 2000. 7.

Cohen, Anthony P. 1989

The symbolic construction of community. Routledge. London.

Eliade, Mircea 1987

A szent és a profán. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Eriksen, Thomas Hylland 1991

The cultural contexts of ethnic differences. MAN. Vol 26. No. 1.

Eriksen, Thomas Hylland 1993

Formal and informal nationalism. Ethnic and Racial Studies. Vol. 16. No. 1.

Genep, Arnopld van 1960

The rites of passage. University of Chicago Press. Chicago.

Hofer Tamás 1992

Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. 1989 március 15-e Budapesten. Politikatudományi Szemle 1.

Pótó János 1989

Emlékművek, politika, közgondolkodás. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 7. Budapest.

Sinkó Katalin 1992

A politika rítusai: emlékműállítás, szobordöntés. In: György Péter – Turai Hedvig (szerk.): A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra. Corvina Kiadó. Budapest.

Tallár Ferenc 1989

Sztálinizmus és reszakralizáció. Valóság 2.

Turner, Victor 1974

Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society. Cornell University Press. Ithaca–London.